

Петър Кръстев /Будапеща/

ОТРАЖЕНИЕ НА ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ МЪЖА И ЖЕНАТА
В БЪЛГАРСКИТЕ И УНГАРСКИТЕ ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ

Пословиците и поговорките имат свой живот, своя сфера на действие и най-вече — своя насоченост. Според изтъкнатия унгарски изследовател на народното творчество Габор О. Над не бива да забравяме, че речниковият фонд на езика ни е създаден още по време на класовата система, която се характеризира с антагонистични противоречия на социалните класи. Точно затова те не могат да се разглеждат откъснато и независимо от тогавашната реалност и да се възприемат като отражение на единна философска система.

При сравняване на творчеството на два народа, които в течение на своята история са контактували сравнително малко, е целесъобразно да се избере тема, която представлява общ интерес. Поставихме си за цел такава съпоставка, чрез която се надяваме да намерим сходства в мисленето на двата народа, независимо от общественно-политическата система, в която са живяли или от географското им положение. Такава универсална и вечна тема например е любовта и брачният живот, най-естествените и най-основните прояви на човека. Това съпоставяне извършваме без илюзията да изчерпим целия записан досега материал. По-скоро искаме да видим как два народа със сходни исторически традиции, приблизително един и същ поминък, но с различни битови обичаи и друга религия изразяват своите възгледи за отношенията на двата пола. Тези пословици рядко показват съсловен характер, не са тясно свързани с някоя определена обществена класа. Това е сфера на вечното напрежение и борба между двата пола, взаимното им привличане, опити за по-добро опознаване и заедно с това — стремеж към притежава-

не на другия.

От ранното средновековие – по-точно от основаването на държавите им – и българите, и унгарците се смятат за земеделци и скотовъди. Тази тежка работа определя от една страна битата им, начина на мислене и действията им. От друга страна двете различни църкви – православната и католическата – влияят по различен начин на тяхното светоотношение. Въздействието на християнската идеология върху българския народ е значително по-слабо, по-повърхностно, отколкото на унгарския, въпреки че и българите се смятат за добри християни. Доказателства за това са многото стигнали до нас народни песнички, пословици и анекдоти с подигравателен характер за духовенството, живите чак до средата на нашия век езически обичаи, не на последно място бързата и лесна промяна на идеологията след социалистическата революция. Унгарците след насилственото им покръстване напротив: намират място между другите европейски католически народи, приемат ръководната роля на църквата и сравнително бързо се отказват от езическите си обичаи. В България гореспоменатите причини, разбира се – заедно с много други – водят до своеобразно консервиране на архаично-патриархалните отношения, за което най-характерен пример е една семейна задруга. Влиянието на европейския начин на живот в Унгария допринася за по-бързото разлагане на селската общност.

И в двете страни особеностите на бита и обичаите в селата водят до оформянето на отделни мъжки и женски микрообщества, членовете на които от своите социално обусловени позиции "воюват" срещу другия пол или го "защитават". Трябва да имаме предвид, че в мирно време мъжете са вършели по-тежката работа на полето, докато жените са били заети с физически полеките, но изискващи повече време домашни занимания. В по-нататъшното изложение нека засегнем творчеството, свързано с почивка, ухажване, наддумване, сватби. Знаем, че жените в Унгария са се събирали на така наречената *kaláka*, съответствуваща на българските седянки и попрелки, където вероятно между другото са обменяли опит и за мъжете и годениците си. Не е било прието мъж човек да общува с жени. Мъжете са имали

свои компании, срещали са се или в къщата на някой, или често в кръчмата. Без да е "неписан закон", това може да се приеме като общо за двата народа, независимо от отделните области на страните. Това означава, че разликата в мирогледите на двата народа е резултат на различната степен на развитие на патриархалните отношения.

Въз основа на събраните пословици и поговорки, разпределени според това – мъжко или женско становище изразяват, можем да направим интересни изводи. От разгледаните 145 български пословици 64 % отразяват мъжки аспекти, 16 % – женски, и само 20 % съдържат някакви общи истини, докато в случая на 257-те унгарски пословици 58 % са от мъжка, 10 % – от женска и 32 % – от неутрална гледна точка. Тези данни, даже без оглед на съдържанието на пословиците, похватите, използвани в тях и категоричността им, са много показателни.

Много причини може да има разликата от 40–50 % между пословиците от мъжки и женски адресанти, обосноваано и естествено. По-съществена е разликата в областта на неутралните поговорки, които – процентно изразено, са с 12 % повече в унгарския, отколкото в българския. Този факт не може да се разглежда независимо от сравнително по-демократичния характер на отношенията между мъже и жени в Унгария. По-големият брой на пословиците с женски адресанти в България, ако следваме предишната логика, се дължи на по-явната обособеност на жените спрямо обществения живот в българското село.

Въпреки това целта на нашата работа не е да анализира разликата между схващанията на двата народа, а да дадем обяснение на приликите и разликите и да ги вградим по някакъв начин в битовите обстоятелства и обичаи, да покажем, че пословиците и поговорките са тяхна органична част. Само за разлики не може да се говори и поради простата причина, че крайната цел на отношенията между мъжете и жените навсякъде по света е една и съща /според една не много характерна и крайна унгарска поговорка: "Ако светът можеше да се размножава от растенията, хората нямаше да търпят жените"/.

Сега да разделим на теми и да сравним отношението на

двата народа към най-интимните моменти на човешкия живот.

Първата голяма тема е животът на младите хора преди постъпването им в брак: най-хубавия период на човешкия живот и подготовка за големите събития – венчаването и сватбата. В по-голямата си част те представляват съвети за моми и ергени. Българи и унгарци са напълно съгласни, че дъщерите след време заприличват на майките си. "Гледай момата, тъй вземай дъщерята"; "Когато ще сгледваш момата, призирай се на майката". Тези пословици имат еквиваленти в унгарски. Има и други мнения. "Един гледа майката, друг – дъщерята"; а дословния превод на съответната унгарска пословица гласи: "Едно е майката, друго е дъщерята". Критериите за избор на мома също съвпадат до известна степен. "Нахапана чушка да не ядеш, разставена жена да не вземаш"; на унгарски – "Не носи свалени от други дрехи". Друга българска – "Дорде не изпиташ брода, не нагазай вода", на унгарски – "Жена, сукно не избирай на свец"... Приличат си мненията на мъжете за брака: "И да се ожениш, и да не се ожениш, ще си останеш пишман" – казва българинът, а унгарецът му отвърща: "Ако я няма – ох, ако я има – пак беля". От лошите девойки и двата народа предпазват младежите: "Господ да те пази от нов търговец и стара курва", а в унгарски звучи като проклятие: "Курва да ти е либето".

Дотук бяха общите мисли на българина и унгареца. Ако има разлика в схващанията, то тя най-силно е изразена в стремежа на българина на всяка цена да омъжи щерката си или да ожени сина си. Този стремеж след време нараства до проблем на цялото общество: "Който ище либе без кусур, без либе остава". В Унгария явлението стара мома или стар ерген не се смята за чак толкова срамно. За унгареца по-характерна е следната пословица: "Премисли от начало до край, кой ще ти завърже очите". Въпреки че не може да се каже, че унгарецът няма претенции спрямо външността на момата, дават се шансове на умните, но не чак толкова красиви моми: "С акъл си търси мома, не с очи". Не може да се отрече, че българските пословици често правят паралел между избирането на моми и домашни животни. "Жена с голямо чело – кон с широки гърди", "На кравата гледай

рогата, а на момата – краката".

Жените нямат особено силно изразено мнение по въпроса за предбрачния живот и избор на съпруг. Вярно, не са ги и питали. Българката понякога мечтае: "Далеч ме мамо ожени, лесно да се пофаля", и това звучи като контрапункт на унгарската мъжка мъдрост: "Не е хубаво човек да взема жена отдалече". Жените се опитват със слаби гласове да доказват своята нужност: "Човек без жена – пън опален", но накрая разбират, че "Тежко на жена без човек".

Неутралните пословици, свързани с тази тема, са много и разнообразни. Ако започнем от поетичната мисъл "Доде цъфти цветъето, дотогаз го берат и кичат" /на унгарски "Момата цъфва когато е на хиляда седмици" / – до грубата "Момата е хайдутин в къщи" /унгарска "Който има шест дъщери, не ходи да си търси бялата у съседите"/. Голямата част на българските пословици е толкова национално-характерна, че е невъзможно да се намерят даже и приличащи на тях в унгарския. /Например: "Ожени мома сал да не е у дома"/.

Още към тази тема се отнася и любовта. Характерно за българските поговорки на любовна тема е че в тях почти без изключение се говори за душевна, а не плътска любов, което се обяснява със строгостта на православната църква и патриархалните нрави, но не е изключено да е повлияла и концепцията на събирачите на народни умотворения. Много малко са определено мъжките и определено женските пословици, тъй като в идеален случай любовта е взаимна. Има, разбира се, и изключения: "Доде не вирне опашка кучката, не тръгват песове подире й"; на унгарски – "Нямаше да влезе петела в стаята, ако вратата не беше отворена". Общите истини и тук са разнообразни, сърцето и на двете места е символ на чувството – "Дето сърцето лежи, там и окото лежи", а унгарците казват: "На всеки сърцето му е съветник". Единственото, което българите разрешават на младите преди да се оженят, е изразено по следния начин: "Целувка дупка не прави". Унгарците са точно на обратното мнение: "Честите целувки завършват с дете".

Навсякъде се смята за важен критерий материалната изго-

да от брака. По този въпрос срещаме няколко различни мнения, сигурно е само, че с мисълта "Ако нямаш пари, жена не те чести" и унгарците са съгласни – "Само този момък е кавалер, който има в джоба си пари". Характерни за мисленето на българина са следните: "От жена кой мъж ќе земе пари, нека си легне да го газят" и "Женски пари – змийска кост". Унгарецът по-бързо се съгласява да смени ролята си на глава на семейство в името на материални блага: "И куминът е хубав, ако в него има пушено месо"; "И на грозната мома парите ѝ са красиви".

Втората тема, която ще разгледаме, обхваща проблемите на семейния живот. Сравнително по-малко пословици се отнасят до мъжа, главата на семейството. Болшинството от съществуващите изразяват мъжка гледна точка. Всички пословици за отношението на мъжа могат да се сумират със следната мъдрост: "Мъжът да знае жената от пояс надолу". Унгарският еквивалент, въпреки че е общоизвестен, поради неприличността му, не е поместен в сборника за унгарски народни умотворения, затова ще се задоволим с по-евфемистичния израз "На жената мляк ѝ е името". Женското становище по този въпрос не е стигнало до нас с изключение на няколко мъдри мисли с помирителен характер: "Мъж държи къщата, а жената я краси" и една остроумна българска "Мъжът не е в гащите".

Вероятно за мъже в женска компания се е говорило значително по-малко, отколкото за жени в мъжка. Най-характерно за възгледите на мъжете е ревността – ревност в по-отвлечен смисъл, когато мъжете ги е страх да не изгубят водещата роля в семейството, и ревност в класическия смисъл на думата. Няколко примера за първата: "Гащата кокошка петел не е", на унгарски "Не са за крава гащите"; българска "На жена господ е мъжо", унгарска "Като си господар на жена си, не ѝ ставай слуга". Примери за второто – "Ако ти е драга, не я пушай през прага", на унгарски – "Ако жената излезе от къщи, най-добре е да ѝ вържеш чан на врата". Мненията за възпитаването на жените също съвпадат: "Жена, ако не се бие в неделята веднъж зад врата, она гнездо лови", на унгарски – "Орехите се трошат трошени, жената се бие бита". Българска – "Щипи прасето

дорде е в коритото, бий жената дорде е рано", еквивалентът "Жената трябва да се набие още в сватбена рокля"... Народно-то съзнание се е мъчило и да определи "що е жената": "Жена и змия вера нема", на унгарски - "Няма ярост над яростта на жената". Едно друго странно, но не случайно съвпадение: "Мъж да приноси с двете си ръце, жената да изнася с малкия си пръст, пак е празна къщата"; на унгарски - "Коего стопанинът с четири вола внася пред портата, стопанката с иглата си изнася през малката врата". Отношението към вдовиците е също еднакво: "На вдовица жена и полите ѝ са душмани", на унгарски - "Жени се за вдовица само ако са ѝ обесили мъжа". Често предупреждават и българи, и унгарци да не се вярва на жените: "На катър, куче и жена който хваща вяра - ум няма", същото на унгарски - "На жена и кон не вярвай - жената ще ти изневери, конят ще те ритне". Най-грубата пословица в унгарски е: "На жена можеш да ѝ вярваш само когато гъски пасат на гроба ѝ".

Към тази тема се отнася още една унгарска пословица, която служи за доказателство на изходната ни теза за съществуване на отделни мъжки и женски микрообщества в селската общност: "Говори се жена, моли се с кон". Такъв бисел има и от българска страна: "Сляпа кокошка кога прогледне иска да се качи на петела".

Много по-малко на брой са пословиците от женска страна, освен това те са плахи и не категорични в своя начин на изказване. "Добре е понякога умна жена да се послушва", "Женица - света горица"; на унгарски - "Толямо съкровище е умната жена". Въпреки всичко унгарските пословици показват, че жените са имали свое мнение по въпроса, независимо от това, питали ли са ги - "Човек не печели много чест като бие жена си"; "Към хубавото трябва да се отнасят хубаво".

За самото семейство като институция, в която протича по същество личния живот на хората, също можем да получим ценни сведения от пословиците. Интересно, че тук българските пословици не говорят за никакви конфликти на задругата и по-тясно разбраното семейство. Мъжете и тук държат да са пълновластни господари: "Дай на жената юздата, да ти опустее къщата", на

унгарски – "Ако жената кара колата, излиза насрещен вятър". Най-демократичното становище все пак е "Два камика като се търкат, йединият трябва да йе по-мек". На унгарски – "Бракът значи постоянно примиряване".

Представителите на женския пол и тук нямат право на глас. Българките и унгарките са съгласни само по един въпрос – "Жена мъж не бие, а лесно му надвива"; на унгарски – "Оръжието на жената е езикът й". С по-бойките българки се е случвало и следното: "Мотовила вила, жена мъж била". Но както и да е, краят винаги е един и същ – "Сяка жена заприличва на мъжа си". В същото време унгарките си имат свои грижи: "Добрият петел не е дебел", "В стогодишен хамбар може да се вършее, но не със стогодишна вършачка"... Не е случайно, че голяма част на пословиците, свързани със семейния живот, могат да се използват и от двата пола – мирът и спокойствието в семейството са важни както за мъжа, така и за жената. Въпреки това има **само** малко еднакви по съдържание пословици в унгарски и български. Ето една двойка от малкото: "Кавгата между мъж и жена трае догде изсъхне една кърпа", унгарската – "Й грънците се раздрънкват понякога, но после бързо се помиряват".

За половия живот българите срамежливо мълчат – "Нощна работа, дневна срамота", а унгарският език изобилствува с пословици от такъв характер: "Цървулът му останал в калта", казват след несполучливата брачна нощ. "Не й нанася много вреда" – се подиграват, когато някой не може да се справи с жена си. "Една нива орат" – се подсмиват, когато става дума за мъже с общо либе. Нека отново напомним – смятаме, че по-еротично звучащи пословици просто не са намерили място в българския сборник.

Към темата семеен живот спадат още и поговорките, отнасящи се до още или вече неработоспособните членове на семейството – децата и старците. Разглеждането на този въпрос в момента е извън нашите възможности, макар че тези пословици също показват интересни разлики и сходства.

След групирането на пословиците по теми трябва да кажем накратко и за характерните за тях похвати, от които поговор-

ките стават по-кратки, по-ясни и по-лесно запомнящи се. Най-честият прием е римата и еднаквият брой срички в първата и втората половина на изречението. "Ако нямаш пари, жена не те чести" – и вече на унгарски "Csak az a legény gavallér, ki nek zsebében a tallér". Може да се каже, че тези прояви са еднакво чести в български и в унгарски. Разлика има обаче в употребата на метафори и сравнения. Между българските пословици по-често се среща една преходна форма от сравнението към метафората – "Гледай на конят вратът, а на момата ходът", "Ружа без тръне, либе без пречка не бива", докато в унгарския са по-чести чистите метафори без обяснения. В превод "Първо клетката, после птичето", "Няма роза без бодли" и др. Императивни форми се срещат еднакво често, а въпросителни почти няма.

Накрая можем да извлечем извода, че отношенията на мъжа и жената и у двата народа предизвикват едни и същи мисли. Различията, които съществуват, са резултат на техните различни обичаи, спокойно можем да кажем, че те в повечето случаи се дължат на оформянето на мислите, а не на фактическото им съдържание.